

המקורות למשטר הדיכוי האורוגואי: שימושים ותפיסות של אלימות, 1945-1968

לאנדרו קירשנבאום

תקציר

מחקר זה בוחן את תופעת האלימות באורוגואי בתקופה שבין שנת 1945 לשנת 1968, התקופה אשר קדמה לדיקטטורה האזרחית-צבאית במדינה (1973-1985). בניגוד לספרות הקיימת, מצאתי במחקרי שאין זה מספיק לנתח את התקופה הפרא-דיקטטורית בכדי להבין את האופי המיוחד של משטר הדיכוי האורוגואי. מחקרים קודמים מתייחסים לחברה האורוגואית כתורה שלווה שבה הבעיות נפתרו באמצעות הסכמות חברתיות ופוליטיות רחבות. מרבית החוקרים העוסקים בתהליכים ההיסטוריים אשר קדמו להקמת הדיקטטורה באורוגואי יצאו מנקודת הנחה שהחברה האורוגואית הפרה-דיקטטורית נעדרה סממנים של אלימות, כלומר מרביתם גורסים כי ביטויי האלימות המשמעותיים הראשונים הופיעו רק בשנות השישים (לאחר המהפכה הקובנית). במחקרי אני דן בראש ובראשונה בדפוסי הייצוג, ההצדקה וההדחקה של אלימות דווקא באותן שנים הנתפסות על פי רוב החוקרים כשלוות ושקטות. יתר על כן, אבקש להוכיח כי לא זו בלבד שהתקופה 1945-1968 כלל לא הייתה שלווה או נטולת ביטויי אלימות, אלא שבמידה רבה ניתן למצוא דיאלוג בין דפוסי האלימות של שנות הדיכוי לבין אלה של התקופה שקדמה להן. כמו כן אני בוחן כיצד מגזרים שונים של החברה באורוגואי הצדיקו והתייחסו לפרקטיקות של אלימות תוך שמירה על דימוי עצמי של חברה בלתי אלימה.

במחקר זה אלימות מוגדרת כאיום ישיר, שימוש בכוח פיזי או נסיון לשימוש כזה על ידי אדם אחד או יותר על מנת לגרום לפגיעה או לנזק בכוונה תחילה או על מנת להעביר מסר או להנחיל רעיון. במסגרת זו אני מתייחס לאלימות פיזית ולא ל"אלימות מבנית" (המוגדרת כ"סיבת ההבדל בין הפוטנציאל לבין הממשי"), וזאת מאחר ו"אלימות מבנית" עשויה להתבסס על הנחות אידיאולוגיות בדבר קיום מבנה חברתי נורמטיבי העשויות להגביל את הניתוח על ידי אימוץ גישות אידיאולוגיות קדומות. כתוצאה מכך אינני מתייחס לאלימות הפוטנציאלית אלא לשימוש הישיר והקונקרטי באלימות פיזית. מחקר זה מתבסס על שני צירים מרכזיים. מצד אחד, אני דן במקרים שבהם המדינה מתווכת, מייצרת, נותנת לגיטימציה או דוחה פרקטיקות של אלימות פיזית, וזאת באמצעות ניתוח מסמכים רשמיים, דוחות משרדים רשמיים, כמו גם פרסומים מיוחדים המיוצרים על ידי גורמים

פוליטיים שונים, שמאפשרים מעקב אחר השינויים בציפיות ואחר התגובה הציבורית לאלימות המופעלת על ידי המדינה. מצד שני, אני בוחן תפיסות, דפוסי ייצוג והצדקה או דחייה של פרקטיקות של אלימות פיזית בקרב החברה האזרחית, וזאת באמצעות ניתוח של העיתונות הכתובה, פרסומים פופולריים, וספרות יפה. טענתי היא כי אי אפשר להבין את האלימות המוסדית מבלי להתייחס לאלימות "הרגילה", כלומר שני הצירים אינם עצמאיים לחלוטין, אלא ישנה השפעה הדדית ביניהם.

Julie Skurskie ו-Fernando Coronil מדגישים את הספציפיות של גילויי אלימות. הם טוענים שגם כאשר גילויים אלו נתפסים כהתפרצויות ספונטניות הם "מעוצבים על ידי ההיסטוריה והמיתוסים של הזהות הקולקטיבית של כל חברה, והם מומרצים על ידי משקעי זיכרונות של איומים על הכלל". לכן האלימות הופכת לסוג של שפה שדרכה אנשים מתקשרים. בעת שניסיתי לפענח שפה זו, מצאתי שההבחנה בין האלימות החברתית (פשעה ועינויים של פושעים) והאלימות הפוליטית (מפלגתית, מהפכנית וכו'), מייצרת הפרדה מלאכותית.

I

הפרק הראשון במחקר עוסק בביטויים שונים של אלימות ביחסים בין-אישיים. דרך נפוצה למתן לגיטימציה בשימוש של אלימות בין-אישית היתה הפניה ל"זכות" הקבועה בחוק - הזכות להגנה עצמית. אמנם ההגנה העצמית והאלימות על רקע כבוד נראים מושגים מופרדים, אך באורוגוואי שניהם היו קשורים מבחינה משפטית ותרבותית. שלא כמו במדינות שכנות אחרות, על פי החוק האורוגוואי הגנה עצמית כוללת בתוכה את האפשרות לפטור מאחריות פלילית את מי שפועל למען הגנת כבודו, וזאת כל עוד נשמרת המידתיות בין התקפה לבין הגנה. אלמנט זה משקף ביטוי תרבותי המתרגם קוד התנהגותי לפרקטיקה חוקית רשמית. הניתוח מדגיש את הצמיחה של מערכת כפולה של לגיטימציה - מאבק על רקע כבוד תוך הקפדה על החוק (דו-קרב או הוצאת דיבה) והקפדה על קודים חברתיים ותרבותיים מקובלים ומשותפים על חלקים רחבים של הציבור. משפטנים ועיתונאים ערכו הבחנה בין אנשים שחיו באורח חיים "שלילי" לבין אלה שחיו באורח חיים "נשגב", כשהכוונה הייתה לאנשים מכובדים, נורמטיביים, אפילו כאלה שהפגינו אומץ לב. קיטלוג חברתי שכזה איפשר להפליל את מי שנחשב כמבייש את החברה - כלומר פושעים רגילים, נערים פושעים והומוסקסואלים, מחד, אך גם פעילים פוליטיים, חברים באיגודים מקצועיים, ולוחמי גרילה, מאידך.

ולטר בנימין ומקס ובר האמינו כי על המדינה להחזיק במונופול על האלימות על מנת להגביל את שימושה על ידי הפרט. קיומה של אלימות חיצונית למדינה מהווה איום על החוק ועל המבנה שלה. עם זאת, מהמחקר עולה כי החוק עצמו מותיר חללים לפרשנות אישית כמו גם קודים חברתיים ותפיסות תרבותיות המשאירים פתח ללקיחת החוק לידיים על ידי הפרט. החללים שנתרו בחוק, כמו גם קוד הסובייקטיביות החברתי-תרבותי, אפשרו לקחת את הצדק ואת החוק לידיים. למעשה, הדבר אף הפך להכרח, והדרך לעשות זאת הייתה שימוש באלימות ונשק.

II

הפרק השני מנסה לפתח את הרעיון שמציעים Skurski ו-Coronil לפיו גילויי האלימות הם חלק ממערכת יחסים מורכבת בין קהילה מסויימת לבין המשקעים והזיכרונות על איומים כלפי אותה קהילה. בפרק זה אני מנסה, איפוא, לפענח את השפה הזאת של בניית דימויים של איומים והדרכים לנטרל אותם. בנוסף, אני בוחן את תהליך הדמוניזציה של סוגים מסוימים של איומים וכן את תהליך הקרימינליזציה של מגזרים מסוימים באוכלוסייה, ושל מחשבות והתנהגויות שונות. ניתוח זה חושף את השפעת הפוזיטיביזם הקרימינולוגי שהותירה בירושה הדיקטטורה שפעלה בשנים 1933-1938. האיומים הוצגו לעיתים קרובות כפתולוגיות חברתיות לפיה הומוסקסואלים, פושעים רגילים ובני נוער עבריינים הציגו את סטייתם הביולוגית אשר איימה על המבנה החברתי. סוכנויות המדינה, באמצעות מומחים (רופאים, פסיכיאטרים, קרימינולוגים וכו'), אמורים היו לנטרל איומים אלה, ודרך פריזמה זו עברה הפוליטיקה קרימינליזציה, וסכסוכים אלימים נתגלעו בין המפלגות השונות. מרקסיסטים נתפסו לא רק כיריבים פוליטיים אלא גם עבריינים מכורים לסמים או סוחרי סמים. המרקסיזם, כפי שהוצג ב-*El Debate* במהלך מהומות מאי 1945, הראה את פרצופו האמיתי כאשר הוצג לקוראיו תחת הכותרת "הגידול התפוצץ והמוגלה ניתזה על החברה כולה". השקפה אורגניציסטית זו, שפותחה על ידי Benito Nardone בשנות השישים המוקדמות, הלכה והעמיקה בעידוד הדיקטטורה האזרחית-צבאית. מעל לכל, מרקסיסטים ואנטי מרקסיסטים תפסו אחד את השני בתור מוגי לב. הטקסיות של האלימות לא הייתה רק עניין אישי מאחר וכאשר מנסים להצדיק אלימות שם עצמו כל אחד מהצדדים בעמדת מגננה. אם כן, ההיגיון והתנאים של הגנה עצמית עמדו בבסיס ניהולה מאבקים על מנת להבטיח לגיטימציה של מעשי האלימות.

III

במוקד של הפרק השלישי טמונים יחסים אלימים בין קבוצות שונות של קונפליקטים חברתיים במסגרת סכסוכים חברתיים. הניתוח מבוסס בעיקר על קונפליקטים בין זרמים שונים של האיגודים המקצועיים וסכסוכים פוליטיים ששיקפו מגמות שונות שהובילו להפרדה בין תלמידי תיכון וסטודנטים באוניברסיטאות. מניתוח של המקורות עולה השימוש במושג "PATOTERO" המשקף את נוכחותו של הפחד של ההמונים ואת המשגה והאבחנה בין החברה המכובדת והמהוללת לבין הפושעים חסרי הכבוד שאינם חיים לפי הקודים הרצויים. ישנם מספר אירועים שלא זכו להתייחסות במחקר ומבהירים את טקסיות האלימות כדרך למתן לגיטימציה של כל אחת מן הקבוצות. הדינמיקה שנוצרה בסכסוכים אלימים בין-אישיים תבוא לידי ביטוי בסופו של דבר בעימותים שיתקיימו בין קבוצות.

IV

המושג "מצב מסוכן" (ESTADO PELIGROSO), מורשת הדיקטטורה בין השנים 1933-1938, שימש את הממשלות הדמוקרטיות ככלי ביצועי לנטרול של איומים. הדיקטטור גבריאל טרה (Gabriel Terra) הסביר בשנת 1937 שלמדינה שמורה הזכות "לתקן" את אלה אשר התנהגותם, תקדימיהם המוסריים וצורת חייהם מנבאים שהם עתידים להפר את השקט החברתי או לעבור על החוק. כלומר, למדינה יש את הזכות לדכא גם במקרים בהם ישנה הנחה שתתבצע עבירה. באימוץ ההיגיון הזה "אמצעיים לא שגרתיים" נרתמו לבלימת ה"מצב המסוכן". בשל כך הפכו מעצרים נרחבים ועינויים לכלי מקובל.

באופן רשמי סיפקו התקנות לשעת חירום מסגרת חוקתית באמצעותה ממשלות שללו זכויות מהאזרח. אמצעיים אלה אומצו פעמים רבות על ידי הממשלות השונות על מנת לדכא מאבקים חברתיים.

הפרק הרביעי בוחן, אם כן, מקרים שונים שבהם הופעלו עינויים והתעללויות נגד אזרחים. על אף ששימוש בעינויים כנגד פושעים רגילים נתפס כמעט כ"מסורת", אין בנמצא מחקר שיטתי בסוגיה זו. בפרק זה אני בוחן דיונים ציבוריים ודיונים חסויים בעניין הלגיטימיות של אמצעים אלה במהלך התקופה הנידונה. מפקד המשטרה קרלוס גראו סן לורן (Carlos Grau Saint Laurent)

טען בחקירה הפרלמנטרית בסוף שנות ה-60 שהשימוש בעינויים לא חצה את ה"מינימום הנסבל".
טענתי היא כי ה"מינימום" הזה עוצב לאורך המאה ה-20 ולא רק בתקופות האוטוריטאריות.
לסיכום, אני גורס כי אימוץ הדוקטרינה המיובאת לביטחון לאומי למאבק בחתרנות בשנות ה-60
וה-70 לא התחולל בחלל ריק. המדינה האורוגוואית ירשה מסורת ממנה שאבו השראה כוחות
הביטחון. לאזרחים הוכתבה דרגת הסובלנות והרצון להכיל דיכוי אליים.